

ПИТАННЯ ІСТОРІЇ МОВИ ТА ДІАЛЕКТОЛОГІЇ

УДК 811.161.2'355'271.16'342.3:801.82 Шевченко, Гулак-Артемівський, Гребінка

ДРУЖИНЕЦЬ Марія Львівна,

кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри української мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна; тел.: +38 048 7465697; e-mail: mriiad68@gmail.com; ORCID ID: 0000-0001-8232-0216

УКРАЇНСЬКЕ УСНЕ МОВЛЕННЯ ЗА КОБЗАРЯМИ-ПЕРШОДРУКАМИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА (1840), ПЕТРА ГУЛАКА-АРТЕМОВСЬКОГО (1877) ТА ЄВГЕНА ГРЕБІНКИ (1878)

Анотація. Праця присвячена проблемам українського усного мовлення на діахронічному рівні, зокрема становленню норм української орфоєпії. **Мета** роботи — зафіксувати живу народну вимову в досліджуваних джерелах та обґрунтувати сталість вимовної норми на більшому, ніж півтора століття, хронологічному зрізі: з середини XIX ст. Орфоєпічна вимовна норма середини XIX ст. була відбита на письмі в першодруках-кобзарях Т. Шевченка, П. Гулака-Артемівського та Є. Гребінки. **Предметом** вивчення є відбиття вимовних норм голосних, приголосних та звукосполук у зазначених першодруках-кобзарях. Правописна система досліджуваних джерел була побудована значною мірою на фонетичних засадах, тому завдяки особливостям правопису, а частіше всупереч йому, відбилися вимовні риси, більшість з яких стала орфоєпічною нормою сучасної української літературної мови. Результатом проведеного дослідження є **висновок** про те, що досліджувані першодруки відіграли важливу роль у формуванні орфоєпічних норм українського мовлення, оскільки відтворюють процес становлення орфоєпічних норм на певному хронологічному зрізі, засвідчують стан сформованості певної літературної норми, відбивають майже всі орфоєпічні норми сучасної української мови, зокрема вимову голосних [и] й [e], дзвінків у кінці слова та перед глухими, шиплячих перед свистячими та навпаки, подовження та спрощення в групах приголосних.

Ключові слова: українське усне мовлення, кодифікація, орфоєпія, першодруки, Тарас Шевченко, Петро Гулак-Артемівський, Євген Гребінка.

Постановка проблеми. Володіння орфоєпічними нормами на сьогодні — проблема надактуальна, адже з усіх норм сучасної української літературної мови найменш засвоєними практично є вимовні. Вимовні норми на сьогодні сформовані, але процес становлення орфоєпічних норм української літературної мови залишається недостатньо вивченим.

У висвітленні питань, що стосуються історії формування вимовних норм української мови, велике значення мають пам'ятки, бо саме в них фіксуються ті зміни, які відбувалися у мовленні людей і які становлять тепер орфоєпічну норму. Слід зазначити, що коли писарі давньоруського періоду або упорядники збірок, журналів XIX ст. припускалися «помилки» всупереч традицій, то це означало, що дана мовна риса міцно закріпилася в тій чи іншій місцевості. Відбиття особливостей народного мовлення в писемних пам'ятках XIX ст. — важливе і надійне джерело для висвітлення початкового періоду в процесі становлення української орфоєпії.

Зв'язок з попередніми дослідженнями. Найістотніші вимовні риси української літературної мови, сформовані під впливом живого народного мовлення, розглядалися у вагомих теоретичних працях О. О. Потебні, П. Г. Житецького, О. Н. Синявського, М. Ф. Наконечного, М. А. Жовтобрюха, П. Д. Тимошенка. Серед досліджень орфоєпічної системи української мови відомі праці В. І. Сімовича, Л. А. Булаховського, Н. І. Тоцької та ін. Історичній орфоєпії присвячені дослідження М. М. Фащенко, М. Л. Микитин-Дружинець, О. П. Шонц.

Постановка завдань. Фіксацію вимовних норм сучасної української літературної мови знаходимо у першодруках та рукописах, писаних фонетичним правописом, тому ставимо своїм завданням простежити відбиття орфоєпічних норм за кобзарями-першодруками, в основі яких лежить фонетичний правопис («Кобзарь» (1840) Т. Г. Шевченка, «Кобзар П. П. Артемівського-Гулака» (1877), «Кобзарь. Пырятынська ластівка Е. Гребінки» (1878)); порівняти з відбиттям їх у попередніх чи наступних писемних пам'ятках, врахувавши важливий момент, який стосується того, що в мовленнєвій практиці одна норма є більш засвоєним, інша найменш засвоєним орфоєпічним явищем. Наша мета — зафіксувати живу народну вимову в досліджуваних джерелах та обґрунтувати сталість вимовної норми на певному хронологічному зрізі.

Виклад основного матеріалу. У досліджуваних джерелах початковий наголошений [i] передається буквою *и*: у «Кобзарі» П. П. Гулака-Артемівського — *инша* (15), *ижь* (30); у «Кобзарі» Є. П. Гребінки — *искры* (11), *иволга* (11), *инший* (18). Літера *и* на позначення початкового наголошеного [i] подається в драгоманівці: *инакше* (3, с. 12, 33), *инчих* (3, с. 20) [58, с. 100], у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка — *играшки* (18), *игры* (43). Фіксація літери *и*, що свідчить про відбиття сучасної орфоепічної норми в загальних назвах, зустрічається і в «Словарі української мови» (1907–1909) Б. Грінченка: *идол*, *ижиця*, *икати*, *индик*, *иржа* [1, с. 182]. Варто зазначити, що написання початкового *и* перед *н* було орфографічною нормою на початку ХХ ст., правило формулювалось у «Найголовніших правилах українського правопису» (1918) [9, с. 364].

Зрідка фіксується вимова ненаголошеного [e] наближеного до [и]: у «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського — *почытылы* (27), у «Кобзарі» Т. Шевченка — *сло* (39); у «Кобзарі» Є. Гребінки [e] передається літерою *и* (*ы*) перед наголошеним [i] лише в одному слові — *мыні* (42). У словнику П. П. Білецького-Носенка іноді фіксується вимова ненаголошеного [e] як [и]: *видмідь* (76), *бисиди* (56) [8, с. 39]. Зрідка простежується фіксація вимови [e] як [и], що передається на письмі літерою *и*. Напр.: в «Енеїді» І. Котляревського перед наголошеним складом з [i]: *минѣ* (I, с. 236); у граматиці О. Павловського перед наголошеним складом з [i], [o]: *мині* (87), *чырвоный* (65); в альманасі «Русалка Дністрова» перед наголошеним складом з [i]: *минѣ* (5) [6, с. 365]. Як зазначає Н. І. Тоцька, перед складом з дальшим наголошеним голосним середнього чи низького підняття [e] змінюється менше, а перед складом з наголошеним голосним високого підняття — наближається до [и]. При вимові ненаголошеного алофона [и] артикуляція дещо знижена й наближена до ненаголошеного [e] [10, с. 28].

Ненаголошений [и] в досліджуваних джерелах позначається літерою *ы* послідовно: у «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського — *примовля* (7), *пльвѣ* (7), *выхбдять* (8), *бачышъ* (8); у «Кобзарі» Є. Гребінки — *добрый* (3), *сыротыну* (4), *мылостывый* (9), *вышенькы* (11). Зрідка ненаголошений [и] позначається літерою *е*, перед складом з ненаголошеними [e], [a] у словнику П. Білецького-Носенка: *вешнякъ* (74). Вимова ненаголошеного [и] у граматиці Я. Головацького передається літерою *и* (*ы*): *отвыкнувъ* (189), *отмынѣ* (212), *мыти* (138) [4, с. 157]. Ненаголошений [и] іноді передається літерою *е* у граматиці О. Павловського: *шепицина* (74), в альманасі «Русалка Дністрова»: *лебонь* (27). Трапляються випадки, у яких на позначення ненаголошеного [и] вживається буква *і*: *тривога* (П. Куліш, 50, № 10, 1861), очевидно, це вплив діалектної вимови [6, с. 366].

Для сучасної української літературної мови характерною є нейтралізація фонетичної опозиції вокалізму /e/: /и/ в ненаголошених позиціях, коли /e/ на синтагматичній осі втрачає свою ознаку «середнє піднесення (переднього ряду)» диференційних рис, а її звукове поле зливається із звуковим полем /и/. Така нейтралізація характерна для південних говорів української мови. Перед голосними [i], [и], [у] звук [e] в ненаголошеній позиції набуває такого звуження, що різною мірою наближається до [и], а перед [i] в окремих словах при швидкій вимові — до [i] [2, с. 22].

Не засвідчується у досліджуваному матеріалі вимова ненаголошеного [o] наближеного до [у]: у «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського — *горилкы* (20); у «Кобзарі» Є. Гребінки — *голубко* (23), *зоуля* (30), *голубьятко* (64); у «Кобзарі» Т. Шевченка — *голубонько* (36), *голубчики* (60), *голубка* (75). Вимова ненаголошеного [o] передана буквою *у* лише Т. Шевченком у «Більшій книжці»: *зузуля* (111, II) [7, с. 97].

Префікс [з-] перед глухими приголосними у досліджуваних джерелах передається літерою *с* у переважній більшості випадків: у «Кобзарі» Гулака-Артемівського — *спынысь* (9), *сплеты* (13) *скорчывьсь* (14), *скопывльъ* (15), але *зправыть* (33); у «Кобзарі» Є. Гребінки — *скажы* (3), *скосывышы* (5), *спугнувъ* (14), *скакати* (33), *скынувъ* (40), але *зпысавъ* (10), *зкладае* (67), *знавъ* (82). У граматиці О. Павловського послідовно вживається літера *с* на позначення префікса з- перед глухими *к*, *п*, *х*: *скажешъ* (88), *сподобавъ* (59); у П. П. Білецького-Носенка — варіативна передача: *зпитати* (159) і *скиглити* (328) [8, с. 40].

У першодруках простежується варіативне вживання прийменника з. Перед глухими приголосними вживається то *зь*, то *съ*: у «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського — *зь кувъ* (10), *зь попомъ* (18), *зь хаты* (28), *зь килка* (30), але *съ поставця* (9), *съ паты* (16), *съ того* (29); у «Кобзарі» Є. Гребінки — *зь Києва* (10), *зь поля* (14), *зь панамы*, але *съ хлибомъ* (36), *съ пидсудкамы* (50). Аналогічне вживання простежується в «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка — *зь толку* (46), *зь такыхъ-то* (57), *зь того* (76), але *съ хуторивъ* (64), *съ хаты* (105). Ця особливість послідовно засвідчена в рукописах Т. Г. Шевченка: *зь тобою* (107, II), *съ тобою* (151, II) [7, с. 98].

У досліджуваних джерелах представлена варіативна передача на письмі вимови префікса *роз-* як [роз-] і [рос-]: у «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського — *росплатывся* (15) і *розплатывся* (19), *розтовкъ* (25), *розсылае* (32); у «Кобзарі» Є. Гребінки — *розсыпане* (12), *розмовляти* (22), *розсерджу* (34) і *роспрындывышысь* (32), *ростають* (14), *роспытай* (31); у

«Кобзарі» Т. Шевченка — *розказуй* (37), *і розказати* (86), *роspитая* (45). У переважній більшості випадків засвідчене написання роз- у словнику П. П. Білецького-Носенка: *розказавъ* (315), *розплатати* (315) [8, с. 40], у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка — *россердытыя* (36), *росглядыть* (41), *роспытоваты* (48), але *розцвитають* (33), *порозпуска* (33), *розказую* (33), *роздяглась* (35).

У досліджуваних джерелах засвідчено збереження дзвінких приголосних у кінці слова: у «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського — *ридъ* (8), *щобъ* (22), *батыгъ* (24), *перелигъ* (32); у «Кобзарі» Є. Гребінки — *Богъ* (18), *хлебъ* (20), *снигъ* (29), *голодъ* (30), *людъ* (38); у «Кобзарі» Т. Шевченка — *назадъ* (38), *ворогъ* (103). Послідовно дзвінкий приголосний у кінці слова передається відповідними буквами у граматиці О. Павловського: *гарбузъ* (69), *дубъ* (79), *підъ* (85) [8, с. 40]; у словнику П. П. Білецького-Носенка: *рядъ* (319), *плугъ* (284), *тулубъ* (357) [8, с. 41].

Фіксується у досліджуваних джерелах вимова дзвінких приголосних перед глухими: у «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського послідовно — *тяжко* (15), *швидко* (15), *слабкий* (17), *стежка* (21), *рибка* (21), *удка* (21), *Рябка* (22) і в «Кобзарі» Є. Гребінки послідовно — *сторожка* (12), *важко* (22), *голубко* (23) у «Кобзарі» Т. Шевченка — *тяжко* (17), *ягідку* (34), *дружки* (77). Ця норма відбита у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка в переважній більшості випадків — *подружкамъ* (34), *у дружкахъ* (35), *за ложку* (35), *лыхорадка* (36), *нижкамъ* (37), *походка* (52), *тяжко* (52), але *ютку* (33), *лошка* (37); у граматиці О. Павловського: *брыдкий* (7), *губка* (32); у словнику П. Білецького-Носенка: *бабка* (48), *боридка* (59) [6, 365]; у граматиці Я. Головацького: *рѣдко* (24), *солодкій* (160) [4, 521]. П. Куліш послідовно дотримується традиції при передачі на письмі дзвінкого перед глухими приголосними: *близько* (28, № 9, 1861), *тяжко* (30, № 9, 1861) [5, с. 155–156].

Асиміляція свистячого перед шиплячим не фіксується Т. Шевченком у «Кобзарі»: *счулася* (25), однак відбиття асиміляції свистячого приголосного перед шиплячим зустрічається один раз у «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського — *бряжчатъ* (15) та два рази — у «Кобзарі» Є. Гребінки — *пидъижжае* (97), *зъижжае* (98). Ці приклади свідчать проте те, що в усному мовленні ця особливість простежувалась. Частково ця вимовна особливість передавалася у повісті «Маруся» Г. Квітки-Основ'яненка — *прынишы* (37); у рукописах Т. Шевченка: *ближченъко* (61, I) [4, с. 101]; у граматиці О. Павловського: *рожжалувався* (83), у словнику П. Білецького-Носенка: *дзижчати* (115) [8, с. 41]. Ця орфоепічна норма не передається у граматиці Я. Головацького: *зъ жалю* (31), *зъ чого* (31) [4, с. 522]; у творах П. Куліша: *розжеврили* (32, № 1, 1862), *росчачнуло* (39, № 1, 1862) [5, с. 159].

Матеріал «Кобзаря» Т. Шевченка фіксує вимову [т] перед [ч] як [чч]: *безбачченкомъ* (50). У повісті «Маруся» Г. Квітки-Основ'яненка ця норма представлена у переважній більшості випадків: *заквичча* (32), *браччыка* (81), але *пан-отченъку* (70).

У досліджуваних джерелах передається асиміляція шиплячого [ш] наступним м'яким свистячим [с']. Вимова [шс'] як [с'] передається у «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського і в «Кобзарі» Т. Шевченка послідовно — *товчесся* (18), *повернеся* (22) і *повернесся* (27), *схаменесся* (29), *ловысся* (34) і *подинесся* (28), *умнешся* (49); у «Кобзарі» Є. Гребінки у переважній кількості випадків — *дывысся* (5), *мольсся* (12), *смѣсся* (18), *торгуесся* (18), *крутысся* (19), але один раз фіксується — *спечешься* (64). Вимова [шс'] як [с'] передається одною літерою с або двома — сс: у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка послідовно — *неоглядысся* (29), *незчуесся* (29); у граматиці О. Павловського: *засмѣсся* (80), *пресся* (91) [8, с. 41].

Вимова [чц'] як [ц'] у «Кобзарі» Т. Шевченка не передається: *хатиноцци* (27), *свитоцци* (147), але в рукописах Т. Шевченка засвідчена послідовно: *вкучоци* (33, I), *хатиноцци* (73, I) [7, с. 102]. Зрідка ця асимілятивна зміна простежується в «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка — *на ручци* (43), *у кучоци* (48), *комашичци* (49), *самочци* (49), *дочци* (51), *тарилочци* (51), але *нытоци* (33).

Абсолютно послідовно в досліджуваних джерелах у кінці дієслівних форм фіксується вимова [т'] перед [с'] як свистячого, написання якої передається буквосполучками -тця, -тьця: у «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського — *ловытця* (7), *трапытця* (16), *значытця* (16); у «Кобзарі» Є. Гребінки — *нахваляютця* (9), *наберетця* (11), *вытягнутця* (12).

Відсутні випадки аффрикатизації [д] і [д'] перед свистячими: у «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського — *гаспидська* (21), *удци* (21), *пидступыть* (21); у «Кобзарі» Є. Гребінки — *молодци* (24), *людська* (100). Ця особливість вимови не передається у граматиці О. Павловського: *жмудський* (139) [6, с. 365]; у словнику П. Білецького-Носенка: *людскость* (215) [8, с. 41]; у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка — *пидцюкне* (35), *колядци* (53), *ловцемъ-молодцемъ* (67); у рукописах Т. Шевченка: *людською* (53, I) [7, с. 103].

У першодруках зафіксовано приклади, які свідчать про тенденцію до подовження вимови м'яких і напівм'яких зубних приголосних: у «Кобзарі» Є. Гребінки — *життя* (23), *имення* (34), *сыллю* (37), *зобачення* (105); у «Кобзарі» Т. Шевченка — *возлисся* (61), *зыллячка* (78). Традиція асимілятивного подовження сформувалася не відразу. Єдине написання із

збереженням подовженого приголосного фіксується в «Енеїді» І. Котляревського: *убрання* (13, І). Послідовно простежується написання такого типу в граматиці О. Павловського: *багатьтѣ* (7); частково у тлумачному словнику П. Білецького-Носенка: *рильля* (313) [8, с. 42]. Подовжена вимова приголосних знайшла підтвердження у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка — *весилья* (30), *кулаччамъ* (37), *сватанья* (52), *угилья* (56); у рукописах Т. Шевченка: *возлисса* (61, К), *зіллячка* (78,К), але *попидтыню* (16, К) [7, с. 104]. Послідовно асимілятивне подовження засвідчено у творах П. Куліша: *браття* (1861, 9, с. 28) [5, с. 158]. У «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського простежується передача на письмі довгих приголосних у наголошеному суфіксі **-енн-**: *предывенна* (16), *благословенни* (35). Ця особливість засвідчена й у рукописах Т. Шевченка: *утомленный* (212, ІІ), *первозданный* (223, ІІ), *прокаженна* (13, ІІ) [7, с. 104].

У досліджуваних джерелах зустрічаються декілька прикладів, які засвідчують спрощення в групах приголосних: *серце* (11), *сонце* (17) — у «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського; *щаслива* (23) — у «Кобзарі» Є. Гребінки; *серце* (10), *сердце* (58) — у «Кобзарі» Т. Шевченка. Спрощення в групах приголосних непослідовно передається: у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка: *жалосльва* (73), *празнька* (72), але *щаслива* (44), *честный*; у творах Т. Шевченка: *серце* (4, І), *щастливіи* (12, І), *щасливій* (10, ІІ) [4, с. 104]; у словнику П. П. Білецького-Носенка: *пидвластный* (279), *серце* (325); у драгоманівці: *протестантства* (3, с. 27), *жалості* (3, с. 15) [6, с. 364].

У досліджуваних кобзарях зафіксовані випадки, які не засвідчують розрізнення звуків [г] і [ґ]: у «Кобзарі» Гулака-Артемівського — *горихъ* (11), *гавы* (28); у «Кобзарі» Є. Гребінки — *горобци* (30), *герготня* (60).

На основі одного випадку у «Кобзарі» Є. Гребінки — *рушныкы* (11), у «Кобзарі» Т. Шевченка — *сердешна* (59) можемо стверджувати про відбиття дисиміляції приголосних [чн]. Дисиміляція приголосних [чн] як [шн] передається у повісті «Маруся» Г. Квітки-Основ'яненка — *сердешный* (40), *пшенишный* (65), *сопяшный* (114); у рукописах Т. Шевченка: *сердешна* (59, К), *рушницю* (335, І); у граматиці О. Павловського: *мирошныкъ* (46); у словнику П. Білецького-Носенка: *сопяшныкъ* (335) [8, с. 41].

На позначення африкат [дʒ] і [дз] вживаються буквосполучення *дж*, *дз*: *джерела* (10), *грынджолы* (15), *дзвинку* (30) — у «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського; *бджола* (25), *дзвоник* (27) — у «Кобзарі» Є. Гребінки. Ця норма закріплена в «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка: *дзвонять* (18), *гляджу* (105); у рукописах Т. Шевченка: *дзвонять* (27,І), *дзвоны* (421,І) [5, с. 154], у граматиці О. Павловського: *джкгутъ* (33), *дзвонця* (33); у словнику П. Білецького-Носенка: *гудзыкъ* (1080), *дзбанъ* (114) [8, с. 42].

Чергування [д] — [дʒ] у дієслівних формах у «Кобзарі» Т. Шевченка не простежується: *похожає* (100). В альманасі «Русалка Дністрова» таке чергування абсолютно послідовно передається на письмі [69]. У «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка теж простежується чергування [д] — [дʒ] у дієслівних формах: *гляджу* (105).

Висновки. Як бачимо, у досліджуваних першодруках знайшли широке відбиття майже всі орфоепічні норми сучасної української мови. Можемо твердити, що кобзарі-першодруки відіграли важливу роль у формуванні орфоепічних норм, оскільки вони відтворюють процес становлення орфоепічних норм на певному хронологічному зрізі, засвідчують стан сформованості певної літературної норми, відбивають особливості народної вимови, які згодом стали основою сучасної орфоєпії.

Література

1. Бондар О. І. Сучасна українська мова : Фонетика. Фонологія. Орфоєпія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія : навч. посібник / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. Л. Микитин-Дружинець. — К. : ВЦ «Академія», 2006. — 367 с.
2. Жилко Ф. Т. Нейтралізація фонологічної опозиції в українській літературній мові / Ф. Т. Жилко // Мовознавство. — К., 1968. — № 4. — С. 17–24.
3. Кобилянський Б. Фонетико-орфоєпічні норми української літературної мови / Б. Кобилянський. — Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1971. — 91 с.
4. Микитин М. Л. Відбиття орфоєпічних норм у західноукраїнських граматиках ХІХ століття (на матеріалі граматики Я. Головацького та М. Осадци) / М. Л. Микитин // Вісник Львівського університету. — Серія філологічна. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2004. — № 34. — Ч. ІІ. — С. 519–525.
5. Микитин М. Л. Відбиття особливостей народного мовлення у творах П. Куліша, надрукованих на сторінках журналу «Основа» (1861–1862) / М. Л. Микитин // Записки з українського мовознавства. — Одеса : Астропринт, 2000. — Вип. 9. — С. 151–160.
6. Микитин-Дружинець М. Л. Орфоєпічний стандарт української мови: історія та реалії / М. Л. Микитин-Дружинець // Записки з українського мовознавства : зб. наук. праць / відп. ред. Ю. О. Карпенко. — Одеса : Астропринт, 2009. — Вип. 18. — С. 363–369.
7. Микитин-Дружинець М. Л. Шевченко Т. Г. та становлення української орфоєпії / М. Л. Микитин-Дружинець // Записки з загальної лінгвістики. — Одеса, 2001. — Вип. 2. — С. 94–107.

8. Микитин М. Л. Формування орфоепічних норм української літературної мови (на матеріалі «Граматики малоросійського нареччя» О. Павловського і «Словника української мови» П. Білецького-Носенка) / М. Л. Микитин // Мовознавство. — К., 1996. — № 1. — С. 37–43.
9. Огієнко І. Історія української літературної мови / І. Огієнко. — К. : Наук. думка, 2001. — 440 с.
10. Тоцька Н. І. Ненаголошені алофони голосних фонем української літературної мови (до питання про редукцію голосних) / Н. І. Тоцька // Мовознавство. — К., 1970. — № 4. — С. 21–30.

Джерела

- Шевченко Т. Г. Кобзар / Т. Г. Шевченко. — СПб. : Е. Фишер, 1840. — 114 с. (Факс. вид. К. : Дніпро, 1974).
- Кобзарь П. П. Артемовського-Гулака. — Київ : Типогр. М. П. Фрица, 1877. — 35 с.
- Кобзарь. Пырятынська ластівка Е. П. Гребинки. — Київ : Типогр. Корчакъ-Новицкаго, 1878. — 110 с.

References

1. Bondar, O. I., Karpenko, Ju. O., Mykytyn-Druzhinets, M. L. (2006), *The Modern Ukrainian language : Phonetics. Phonology. Orthoepy. Graphics. Orthography. Lexicology. Lexicography* [Suchasna ukrajins'ka mova : Fonetyka. Fonolohija. Orfoepija. Hrafika. Orfohrafija. Leksykologija. Leksykohrafija], Editorial Center Academy, Kyiv, 367 p.
2. Zhyjko, F. T. (1968), «The neutralization of phonological opposition in the Ukrainian literary language», *Linguistics* [«Nejtralizacija fonologichnoji opozycji v ukrajins'kij literaturnij movi», *Movoznavstvo*], O. O. Potebnya Institute of Linguistics, NAS of Ukraine, Kyiv, vol. 4, pp. 17–24.
3. Kobilianskyj, B. (1971), *Phonetic and orthoepic standards in the Ukrainian literary language* [Fonetyko-orfoepichni normy Ukrajins'koho literaturnojo movy], Lviv University Publishing, Lviv, 91 p.
4. Mykytyn, M. L. (2004), «The Reflection of orthoepic standards in West-Ukrainian grammars of 19th century (based on grammars of Ja. Holovatsky and M. Osadcy)», *Bulletin of Lviv University, Series Philology* [«Vidbyttia orfoepichnyh norm v zakhidnoukrajins'kykh hramatykakh XIX stolittia (na materiali hramatyk Ya. Golovatskogo ta M. Osadci)», *Visnyk Lvivs'koho universytetu, Serija filolohichna*], Lviv Ivan Franko National University, Lviv, vol. 34, part 2, pp. 519–525.
5. Mykytyn, M. L. (2000), «The reflection of popular speech characteristics in the works by P. Kulish, published in the journal «Osnova» («Basis») (1861–1862)», *Notes on Ukrainian linguistics* [«Vidbyttia osoblyvostej nacional'noho movlennia u tvorakh P. Kulisha, nadrukovanykh na storinkakh zhurnalu «Osnova» (1861–1862)», *Zapysky z ukrajins'koho movoznavstva*], Astroprint, Odessa, vol. 9, pp. 151–160.
6. Mykytyn-Druzhinets, M. L. (2009), «Orthoepic standards of the Ukrainian language : the History and Realities», *Notes on Ukrainian linguistics* [«Orfoepichnyj standart ukrajins'koho movy : istorija ta realiji», *Zapysky z ukrajins'koho movoznavstva*], Astroprint, Odessa, vol. 18, pp. 363–369.
7. Mykytyn-Druzhinets, M. L. (2001), «Taras Shevchenko and the Formation of Ukrainian orthoepy», *Notes on the General linguistics* [«Shevchenko T. G. ta stanovlennia ukrajins'koho orfoepiji», *Zapysky z zahal'noho movoznavstva*], Odessa Mechnikov National University, Odessa, vol. 2, pp. 94–107.
8. Mykytyn, M. L. (1996), «The Formation of Ukrainian literary language orthoepic standards (based on «The grammar of Little Russian adverbs» by O. Pavlovsky and «The Dictionary of the Ukrainian language» by P. Beletsky-Nosenko)», *Linguistics* [«Formuvannia orfoepichnyh norm ukrajins'koho literaturnojo movy (na materiali «Grammatiki malorossijskago nariechija» O. Pavlovs'koho i «Slovnyka Ukrajins'koho movy» P. Bilec'kogo-Nosenka)», *Movoznavstvo*], O. O. Potebnya Institute of Linguistics, NAS of Ukraine, Kyiv, vol. 1, pp. 37–43.
9. Ohijenko, I. (2001). *History of the Ukrainian literary language* [Istoria ukrajinskojo literaturnojo movy], Naukova dumka, Kyiv, 440 p.
10. Тоцька, Н. І. (1970), «The unaccented allophones of vowel phonemes in the Ukrainian literary language (the issue of the vowels reduction)», *Linguistics* [«Nenagolosheni alofony holosnykh fonem ukrajins'koho literaturnojo movy (do pytannia pro redukciju holosnykh)», *Movoznavstvo*], O. O. Potebnya Institute of Linguistics, NAS of Ukraine, Kyiv, vol. 4, pp. 21–30.

Sources

- Shevchenko, T. G. (1840; 1974), *Kobzar*, E. Fisher Publishing, St. Petersburg, 114 p.; facsimile edition, Dnipro, Kyiv, 114 p.
- Artemovsky-Gulak, P. P. (1877), *Kobzar*, Typography of M. P. Fritz, Kiev, 35 p.
- Hrebinka, E. P. (1878), *Kobzar. Pyryatynska Lastivka*, Typography of Korchak-Novitsky, Kiev, 110 p.

ДРУЖИНЕЦ Мария Львовна,

кандидат филологических наук, доцент, докторант кафедры украинского языка Одесского национального университета имени И. И. Мечникова; Французский бульвар, 24/26, г. Одесса, 65058, Украина; тел.: +38 048 7465697; e-mail: mriiad68@gmail.com; ORCID ID: 0000-0001-8232-0216

УКРАИНСКАЯ УСТНАЯ РЕЧЬ В ПЕРВОПЕЧАТНЫХ КОБЗАРЯХ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО (1840), ПЕТРА ГУЛАКА-АРТЕМОВСКОГО (1877) И ЕВГЕНИЯ ГРЕБЕНКИ (1878)

Аннотация. Работа посвящена проблемам украинской устной речи на диахроническом уровне, в частности становлению норм украинской орфоэпии. **Цель** работы — зафиксировать живое народное произношение в исследуемых источниках и обосновать устойчивость орфоэпической нормы на большем, чем полтора века, хронологическом отрезке: с середины XIX в. Орфоэпическая произносительная норма середины XIX в. была отражена в письменной форме в первопечатных кобзарях Т. Шевченко, П. Гулака-Артемовского и Е. Гребенки. **Предметом** изучения является отражение орфоэпических норм гласных, согласных и звукосочетаний в указанных первопечатных источниках. Система правописания в данных источниках построена в значительной степени на фонетических принципах, поэтому благодаря особенностям правописания отразились произносительные черты, большинство из которых стали нормативными в орфоэпии современного украинского литературного языка. **Результатом** проведённого исследования является **вывод** о том, что исследуемые первопечатные кобзари сыграли важную роль в формировании орфоэпических норм украинской речи, поскольку воспроизводят процесс становления орфоэпических норм на определённом хронологическом этапе, свидетельствуя о состоянии сформированности определённой литературной нормы. В данных источниках отражены почти все орфоэпические нормы современного украинского языка, в частности произношение гласных [i] и [e], звонких согласных в конце слова и перед глухими, шипящими перед свистящими и свистящих перед шипящими, опрощение в группах согласных.

Ключевые слова: украинская устная речь, кодификация, орфоэпия, первопечатные кобзари, Тарас Шевченко, Пётр Гулак-Артемовский, Евгений Гребенка.

Maria L. DRUZHYNETS,

Candidate of Philology (PhD), Associate professor of the Ukrainian Language Department, postdoctoral student, Odessa Mechnikov National University; 24/26 Francuzkyj blvd., Odessa, 65058, Ukraine; tel.: +38 048 7465697; e-mail: mriiad68@gmail.com; ORCID ID: 0000-0001-8232-0216

UKRAINIAN ORAL SPEECH IN KOBZAR-INCUNABULAE BY TARAS SHEVCHENKO (1840), PETRO HULAK-ARTEMOVS'KYJ (1877) AND IEVHEN HREBINKA (1878)

Summary. The work is dedicated to the problems of Ukrainian oral speech on the diachronic level, including the establishment of the standards of Ukrainian orthoepy. The author's attention is focused on the rules of pronunciation of vowels, consonants and sound combinations in kobzar-incunabulae by T. G. Shevchenko (1840), P. Hulak-Artemovs'kyj (1877) and Ie. P. Hrebinka (1878). The orthographic system in the analysed books was built mostly on phonetic principles; due to the peculiarities of spelling, and often in spite of them, the pronunciation forms were set out, most of which have become the orthoepic norms of the modern Ukrainian language. The analysed works have played an important role in shaping these norms because they reflect the process of establishing the orthoepic norms in a certain chronological period, and demonstrate almost all the orthoepic norms of the modern Ukrainian language, especially the pronunciation of vowels [u], [e], voiced ones at the end of words and before voiceless consonants, the assimilation of sizzling vowels in front of the whistling ones and on the contrary, the lengthening and reduction, the orthoepic norms in the groups of other consonants.

Key words: Ukrainian verbal broadcasting, codification, orthoepy, incunabula.

Статтю отримано 12.11.2016 р.